

tanulmány

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

„Gyík egy napsütötte kövön”

SZABÓ LŐRINC ÉS A MODERN LÍRA BIOPOÉTIKAI KEZDETEI

A *Te meg a világ* (1932), a *Medvetánc* (1934) és a *Számadás* (1935) köteteinek szemléleti-poétikai újításaival olyan máig ható költészettörténeti fordulat veszi kezdetét a magyar modernségben, amelynek valódi jelentőségét a maga következményeiben – a korszak iránt elmélyülő érdeklődés ellenére – máig sem látjuk még igazán pontosan. Minden hasonló fordulat feltárásának vannak ugyan izgalmas gondolati, poétikai és filológiai felfedezései, a kései modernség korszakküszöbén azonban a megszokottnál nagyobb tétekre megy ki a játék. Éspedig elsősorban azért, mert története során a magyar költészet még sosem illeszkedett olyan és annyi kiemelkedő teljesítménnyel a világlíra élvonalába, mint a *Téli éjszaka*, az *Eszmélet*, a *Majd*, a „Költők és kora”, a *Ha negyvenéves*, a *Halotti beszéd*, a *Hajnali részegség*, az *Ének a semmiről*, *A belső végtelenben*, *Az Egy álmai*, a *Semmiért egészen*, vagy éppen (a „tartalmilag” sokat vitatott) *A vezér* idején.

I.

„I believe a leaf of grass is no less than the journey-work of the stars [...] And a mouse is a miracle enough to stagger sextillions of infidels”
(Walt Whitman: *Song of Myself*, *Leaves of Grass*)

„Azt hiszem, a magyar közönség és ő maga sem tudja – jegyzi meg 1940-ben Szabó Lőrincről Illyés Gyula –, hogy mit jelent *Te meg a világ* című kötete. Minden tanszéken tanítani kellene...”¹. Később Rába György már azt is nyomatékosítja, hogy „[a] művészi elvek ilyen hatalmas átalakulására alig akad példa a magyar líra történetében.”² Az önmagának elégséges Ady- vagy Babits-féle szubjektivitást az én hozzáférhetetlenségének tapasztalatával először szembeesítő korszakküszöb Szabó Lőrincnél nemcsak a versbeszéd aposztrófikus stabilizálhatatlanságát s vele egy „alulstilizált” dikció többszólamúságát szabadítja fel, de feltűnnek egy olyan hangsúlymódosulásnak a jelzései is, amelyek az emberszemlélet és a világtapasztalat mélyebb szerkezetében mutatnak változásokat. Szabó Lőrinc bizonyos verseiben ugyanis a húszas évek végétől olyan irányba fordul a humán mibenlét iránti érdeklődés, amelyet nem lehet problémátlanul levezetni sem a klasszikus modernség anyagtalan emberfogalmából, sem pedig a századelőnek azokból a hermetikusan vagy impresszionista áramlataiból, amelyek nem tértek rá a líra „antinatúr” fordulatának (*Les fleurs du mal*) útjaira.

48

Folyják bármennyi vér Ady emblematikus *Vér és arany*ában vagy könnyű Babits *Recitativ*jában, motívumként inkább csak metonimikus megnyilvánítói valami ná-

luk fontosabb elszánásnak, állapotnak vagy hangoltságnak. Anyagszerű mivoltukban nem befolyásolják az élet versben megjelenő összefüggéseit, s „szemléltető” funkcióikban sem hívják elő az organikus élet közelségét: a biológiai vagy psicho-fiziológiai materialitások nem tapadnak a testhez³ s kivált nem a test életéhez mint a gondolat otthonához, „ágyzatához”, netán eredetéhez. Szabó Lőrincnél az organikus élet jelentősége növekszik meg s tűnik föl olyan összefüggésekben, amelyek ismeretlenek voltak a magyar modernségben, de – a (más indíttatású) naturalizmus lezárultával⁴ és a korai Benn biológiai expresszionizmusát követően – az európai költészetben sem számítottak gyakorinak. A *Te meg a világ* több darabjában is olyan én beszél, aki nemcsak azért rejtély önmaga számára, mert a mindenség „furcsa kivonat[al]”-ként eredendő idegenségben eszmél magára (*Magány*, 1929). Azért is, mert az önmegetapasztalás uralhatatlan módjait olyan biológiai konfigurációk vezérlik, amelyek a saját test nem saját törvényei szerint állítják elő a leginkább hozzánk tartozót:

bol a hús eleven tájai ködlenek

[...] *akaratomon belül, magába zárva,
külön törvény szerint él bennem egy világ.
(A belső végtelenben, 1929)*⁵

Két évtizednyi közelségben alig lehet nagyobb távolságot elképzelni a klasszikus, illetve a későmodern magányversek között, mint amilyen a fenti okokból Szabó Lőrinc *Magánya* és mesterének híres költeménye, *A lírikus epilógja* között feszül. A gyümölcsbe-zártság felismerése ugyanis teljességgel ellentétes irányban és eltérő intenciókkal képződik meg. Míg Babitsnál az én maradéktalan visszavonatközása önmagára a körkörös bezárultság „csonthéjas” változtathatatlanságának és időtlenségének távlatában marad, Szabó Lőrincnél az almahéj a halál felől gondolt élet „burkaként” lesz lehámozható a test mindenkorai esetlegességéről:

*Nap, föld, eső voltam, most alma, várok:
várom, hogy a halál kezébe vesz
s lehámozza rólam az életet.*

A természethez való eredendő odatartozás⁶ materiális hangsúlyokkal színre vitt testi-biológiai tapasztalata *A belső végtelenben* tanúsága szerint még az artikulált ket-tősség jegyében teszi lehetővé a fiziológiai élet képzelt szellemi felderítését,⁷ míg az 1937-es *Ima az utcán* – a követ is megszólaltató natúra részeként⁸ – a gondolatot éppúgy a test (s nem a szellem vagy az ész) tartozékának látja, mint a vér „csermelyeit”:

*Megyek az utcán és hálálkodom.
Kinevetnének,
ha hallanák testem gondolatait.
Mint üveget,*

*villogod át húsom feketeségét,
 érzem, hogy pirosodnak
 vérem csermelyei.
 Érzem szent gyönyörödet,
 feltámadás,
 ahogy a magban
 a föld s az anya a jövőt.*

És valóban, ha jól megfigyeljük a hasonlító szintaxis – érzéki és fogalmi közt precíz egyensúlyt tartó – retorikáját, a test „gondolatai” itt minden részletükben inkább érzetek, mint anyagtalan összefüggések előhívásai: a feltámadás anyagtalan ígérete lényegében nem egyéb tényleges testi érzetek rögzítésénél/valóságánál.

Szabó Lőrinc ilyen típusú verseinek azonban meglehetősen bonyolult a viszonya a természetlírához, különösen annak 20. századi mintáihoz. Egyfelől azért, mert optomediális viselkedésük a *Te meg a világban* nem illeszkedik a modernség természeti képeinek paradigmáiba, másrészt mert éppen nem azok a beszédesek közülük, amelyek a századeleji természetlára látványszerkezetét követik vagy azokra emlékeztetnek (*Hajnali rigók* [1931], *Az ég az ablakon* [1931], *Erdei patak* [1926], *Farkasrét* [1930–1932]). A *Te meg a világ* ilyen darabjaiban az érzékelteti a korszakküszöb közelségét, hogy az előbb említett példákon kívül sem a *Föld, erdő, isten* (1922) természeti szépet „klassziciálós” panteisztikuma, sem a *Kalibán* (1923) bukolikus vonásai nem jelentkeznek újra. Érzékeltette ezt a különös fordulatot a recepció, de lényegében anélkül, hogy nyomába eredt volna a versbeli látványszerkezet átalakulásának s különösképp a humán kérdésirányok váratlan újraalapozásának. Föltűnt ugyan a kritikának az érzéki megfigyelés felértékelődése, sőt, az eszköziségből diszpozitívummá lett technika iránti érdeklődés is, de e két meghatározó szemléleti elem összetartozásának felismerése nélkül. Az „érzékelés gyönyörét”⁹ még legjobb korai értelmezője, Halász Gábor is inkább a test és a tudat újszerű versbeli kapcsolatával magyarázta, később, a *Különbéke* kapcsán Rába pedig az empíriába vetett „korlátlan hit[et]” hozta összefüggésbe a belemerülést „a fiziológiai lét folyamatába”.¹⁰ Az 1937 és 1945 közötti periódusról is úgy látja, „a te nyészó élet ezer aprólékosan gazdag megfigyelése dúsítja ennek a nyolc eszterdőnek a költészetét is”,¹¹ s ezt a jelenséget „már nem magyarázhatjuk kielégítően a panteizmus fogalmával”.¹²

A panteizmusnak Rába a *Különbékétől* fogva bár már nem a goethei eredetét hangsúlyozza,¹³ de beérni látszik a jelenség „taoista természettvény[ekkel]”¹⁴ gazdagodó változatának „összetettséggel”. Kabdebó ugyanekkor pontosan észleli, hogy itt már „csak az kerülhet a versben feldolgozásra, amit az érzéki adatok szolgáltatnak.”¹⁵ Még ha ennek talán nem a „dekorativitás”¹⁶ is a fő következménye, a látvány képződését alapvetően olyan szenzualizmus hangolja, amely legtöbbször ugyan egy külső távlatú alanyiség megfigyeléseinek a sajátja, de a jelentősebb darabok közlésképességét éppen az erősíti, hogy ez a beszédhelyzet olykor elveszíti a maga határozottan „kifejtő” stabilitását, s váltakozva vagy egyidejűleg tesz szert egy külső és belső tekintet optikájára (*Materializmus, A belső végtelenben, Imá az utcán*). Az érzéki adatok uralma alá került szemléletmód azonban éppen azért áll

távol az empirikus szenzualizmus dekoratív változataitól, mert nem a természeti látvány keltette benyomások megérezkítését vagy a natúra szecessziós felékesítését szolgálja. Különösen, amikor a vers olyan drámai dinamikával hívja elő az érzékek tapasztalatát, hogy a lágy és kemény hangzókat integráló dallamvonal az uralgó jambusi lejtés támogatásával a legemlékezetesebb magyar strófák közé emel egy-egy versszakot:

*Nézted, hogy indul a betegség ostromodra?
S hogy fű vad trombitát benned a szenvedély?
Láttad, hogy hal a láng keserű füstgomolyba?
Láttad, merre lakik a tündértestű kék?
(A belső végtelenben)*

Az érzékleteknek az esztétikai tapasztalat előállításában való ilyen erőteljes részesedése indokoltá teszi annak kérdésését, milyen viszonyban állnak egyáltalán az ilyen költemények az ún. természetlírával. Különösen, ha abból indulunk ki, hogy a természetlira körébe nemcsak azok a klasszikus tájleíró költemények tartoznak bele, amelyek jól strukturált és távlatosított *külső térbeliség* gyanánt hívják elő a natúra tapasztalatát. Tágabb értelemben olyanok is, amelyek nem egyszerűen „láttatják” a természetet, akár mint szemünk elé táruló tájat, akár mint magát a lírai alanyt is magában foglaló kulisszát. Ide sorolhatók azok a költemények is, amelyekben „a percepció természeti és kulturális modelláltságú érzékszervei természetként konstituálják a »mundus sensibilis«-t, az érzékelhető világot (aiszthéton).”¹⁷ A fenti különbség vonatkozásában úgy, hogy míg az alannal szembehelyezett látványt az „elméleti érzékek”¹⁸ egyike érzületek forrásaként vagy állapotok kiváltójaként választja el a szemlélőtől, itt az *aiszthéton* gyanánt megtapasztalt világ olyan természetnek bizonyul, amely nem hogy nincs elkülönítve a tapasztalat alanyától, hanem az *érintkező érzékek* jóvoltából az ént már eleve a natúrához tartozóként engedi önmagára ismerni. Ebbe a körbe tartoznak azok a költemények is, amelyek közvetlen testi érzetekként adnak hírt az elemi, a *zoé* értelmében vett (élő¹⁹) világhoz tartozás természeti eredetéről. Mindezekkel szemközt az a különös, hogy a Szabó Lőrincről szóló újabb szakirodalom – Kabdebó Lóránt kezdeményezései ellenére – sem tulajdonított nagyobb jelentőséget annak, hogy a *Te meg a világ* verseinek legalább az ötöde, a *Különbékéének* több, mint a fele, a *Harc az ünnepért* darabjainak pedig közel a harmada az életvilágnak ebben a szélesebb értelemben vett – a *De anima* mindhárom életszintjét²⁰ magában foglaló – biológiai modellje szerinti természetlira körébe sorolható.

Itt azonban – a többnyire a kifejtő jellegű élőbeszédi modalitás és a kívülről megfigyelő tekintet optikája ellenére – jóval többről van szó, mint a természetlira tárgyköreinek (tájkép, éghajlat, időjárás, hegyek, puszták, tavak, folyók, csillagok, utazás, védettség, otthonosság, szülőföld, szabadság stb.) pusztá bővüléséről. Egy Rilke és Eich, Whitman és Eliot, Babits és Weöres, József Attila és Juhász Ferenc közti térben kevésbé tematikai, mint inkább szemléleti jellegű annak újszerűsége, ahogyan és amilyen következetességgel Szabó Lőrinc természetlírával kapcsolatba hozható versei – a két világháború közti tájlíra kanonizált alkotásaitól eltérően –

rendre az élet tenyészetszerű működésén keresztül viszik színre a természeti lét mindenkori autoritását. A humán jelenlét látványa és reflexiója – a Babits-féle klasszikus modernség műveltségi örökségéhez képest – feszültségteli egyensúlyt tart az élet kulturális-szociális szerveződése és organikus-természeti működése, eredete között. Sőt, Szabó Lőrinc költészetének ez a szakasza hajlik arra, hogy az ember kulturális és biológiai konstitúciója közül is ez utóbbit tekintse meghatározónak. Bizonyos versek gyakran még a közérzetet²¹ is egy olyan natúrából származtatják, amely a permanens bomlás és képződés vitalitásában az, ami. Vagyis a természet itt – növényit, állatit és emberit organizmusként egybefoglalva – elsősorban ebben a szüntelen átváltozásban és újraképződésben azonos önmagával. Szabó Lőrincnél a természet azért nem anyaöl, refúgium, kulissza vagy (parkok) enklávé(ja), mert a legsikerültebb versekben – ellentétben a modern tájlíra mintadarabjaival – nem halványul hangulatok elvont kiváltójává, de nem is érzelmek kivetüléseként ölt materiális alakot. Ezt a két paradigmát Szabó Lőrinc költészete elsősorban azzal kerüli el már a *Te meg a világban* is (*A belső végtelenben*, *Testem*, *Testünk titkaiból*, *Magány*, *Tenger*), hogy a fenti megkülönböztetések helyett többé-kevésbé elválaszthatatlanul érvényesíti az organikus élet két arisztotelészi aspektusát: az ember és az állat testiségét pszichofizikai értelemben egymástól el nem választó zoé-, illetve az értelemmel egyedül felruházott élőlény világának bioszként²² értett vonatkozásait.

Az önmagára visszavonatkozó klasszikus-modern szubjektivitástól eltávolodó későmodern költészet szubjektumképére nézve közvetlenül tehát nem annak van különleges költészettörténeti jelentősége, hogy Szabó Lőrincnél ennyire megsokasodik az ember és világa viszonyát szokatlan hangsúlyokkal „naturalizáló” versek száma. Inkább annak, hogy e jelenség mögött egy olyan szubjektivitás iránti kétely lesz meghatározó, amely Ady vagy Babits egész lírai életművében – még az én omnipotenciájában elbizonytalanodó pillanatokban is – garantálni tudta a mindenkori közlésnek azt a poétikai beszédbiztonságát, amely a szubjektív tapasztalat bizonyosságába vetett hiten alapult. Náluk meglehetősen csekély annak valószínűsége, hogy a vers alanya „saját szerkezetének börtönében” tanácstalanul „egyszer majd elrontja magát” (*Börtönök*, 1930), különösen pedig, hogy egyszer csak „elfogy[jon] a vers lélegzete” (*Monológ a söiétben*, 1933), s hogy egy „gondolat utálja betűjét” (*Betűk és emberek V.*, 1930). Amikor Rába arra a következtetésre jutott, hogy „[a]mennyivel összetettebb a harmincas évek emberének gondolkodása és lelkivilága, mint a századelőé volt, annyival korszerűbb Szabó Lőrinc intellektualizmusa”,²³ lényegében a későmodern korszakküszöb konstitutív jellemzőinek egyik legfontosabbikát sikerült megragadnia. Ennek a kételkedve kereső gondolatiságnak, mely messze távolodott mind a szecessziós díszletezéstől, mind pedig az esztétista önkienekléstől, a későmodern korszakküszöbön Szabó Lőrinc, de nagy részben József Attila költészetében is az az alapvető humán tapasztalat volt a legfőbb ösztönzője, hogy a világgal az önmegértés útjain találkozó szubjektivitás új korszakküszöbhez érkezett. Olyanhoz, ahol már nem térhetett ki annak felismerése elől, hogy a(z „önazonos”) személyiség nemcsak hogy hozzáférhetetlen önmaga számára, hanem abban sem lehet bizonyos, hogy ő maga vezérli-e önmagát:

[...] s hiába volt
a test tiltakozása, éber
agyam gépe úgy zakatolt,

mintbogyba gyár volnék, vagy inkább
egy megőrült ingyen-mozi,
melynek pergését még az álom
se tudja megállítani.

Így volt ez ma, így tegnap, így van,
így van ez mindig énvelem,
a zűrzavar is kész, egész kép,
az érzés műhelyeiben,

a pillanat is kész, örök kép,
ha él, mely fogja, a keret;
sokszor már-már alig hiszem, hogy
én írom a verseimet.

(Műhelytitok, 1938)

E tekintetben Freud ideje ez már, amelyben párhuzamosan mélyült el az utóromantikus bensőségben megalapozott szubjektivitás válsága s az ember kulturális és természeti konstitúciója közti feszültség feloldhatatlanságának tapasztalata.

Annak azonban, hogy Szabó Lőrincnél miért az önmegértés természeti-biológiai kódjainak „kiterjesztésével” állnak összefüggésben költészete legjelentősebb szakaszának poétikai jellemzői (dialogicitás, az én destabilizációja, a grammatika intenzív retorizálódása, hang és szöveg kapcsolatának prozódiai fellazítása), alighanem összetettebb a magyarázata. A húszas évektől fogva lényegében a freudi pszichológia kultúrkritikai (*Die Zukunft einer Illusion* [1927], *Das Unbehagen in der Kultur* [1930]) és technomediális fordulatával (*Abriß der Psychoanalyse* [1938]) párhuzamosan az emberről való gondolkodás egy másik területén is újra- vagy át-artikulálódnak a humán világbanlét organikus-biológiai alapjainak azok a 19. századi értésmódjai, amelyek a gondolkodó élőlényt szellemi életkörének *kvalitatív* többlete okán helyezték fölébe az animalitas mechanikus-ösztöni „világának”. Jakob Johann von Uexküll „bioszemiótikai” vizsgálódásainak nyomán körvonalazódnak kezdtek ama felismerésnek a kulturális-antropológiai következményei, amely szerint nem hogy szakadék tátongana a (természeti lényként értett) ember, illetve az állat kül- és belvilága között, hanem messzemenő hasonlóságaik még a fokozati különbségeket is megkérdőjelezve húzhatják ki a talajt az antropológiai differencia hagyományos tanai alól. A többszoros érzékelés, a tapasztalati tanulás, a környezeti interakciókra alkalmas téridőbeli mozgás képességei révén Uexküll szerint az állat környezete (*Umwelt*) annyiban maga is világszerűen képződik meg, amennyiben az állat mindig a maga fajspecifikus észlelési koordinátái szerint lesz „otthonos” a környezetben. Értelemszerűen azzal a nagyon is sokatmondó különbséggel, hogy „a kő, amelyet a bogár megmászik, az mindig bogárút. Ez azonban

egyáltalán nem jelenti azt, hogy a bogár észlelésvilágában (*Merkwelti*) a kő »útvolna».²⁴

Egyebek mellett ez a könyv első, 1920-as kiadásából ismert példa ösztönözhet-e Heideggert arra, hogy egy érintkező vonatkozáson keresztül vizsgálja meg, miként rendelkezik az – Uexküllnél *Umwelt*-nek nevezett – állati világ a világszerűség ismérveivel. Különösen, mivel – ahogy azt utóbb Agamben is hangsúlyozza –

Uexküll körültekintően különbözteti meg a *környezetet* (Umgebung), azt az objektív teret, amelyben mozogni látunk egy élőlényt, illetve azt a *környező világot* (Umwelt), amely olyan elemek többé-kevésbé kiterjedt sorából tevődik össze, amelyeket Uexküll *jelentés- és ismertetőjegyhordozóknak* nevez s amelyek egyedül az állat számára relevánsak.²⁵

Amikor tehát Heidegger arra emlékeztet, hogy „a kő világ nélküli, az állat szegényes világú (*weltarm*), az ember világképző”,²⁶ akkor az Uexküll-féle *Umwelt* helyett a környező vagy övező gyűrű (*Umring*), illetve a „kitörés” határait megtestesítő *Entbehmungsring* határozott zártságot jelző fogalmaival érzékelteti a nyitott világszerűség és az állati viselkedés határolt tere közötti különbséget. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Heidegger ezzel a megkülönböztetéssel megismételné az emberi *életvilág* metafizikai fölérendelését a többi élőlény „csupán” biológiai-organikus világának. Az ember és az állat viszonyában inkább azzal a nehezen megválaszolható kérdéssel akar szembesíteni, vajon milyen különbség vagy hasonlóság adódik abból, hogy az állat környezethez való viszonyából hiányzik az emberi világnak az a feltárultsága, amely az állattal szemben lehetővé teszi, hogy valamit mint valamit értsünk meg,²⁷ s ilyenként legyen hozzáférésünk ahhoz. Az állati világ különös köztessége, amint azt a gyík nevezetes példája is mutatta, eszerint abban állna, hogy fogyatkozott világából nincs kizárva valami olyan gazdagságnak a megléte, amely nem a jelenvalólét, hanem az élet fogalma felől mutatkozhatna meg. Bár „az élet lényege csak egy szűkítő vizsgálódás jegyében férhető hozzá, ez nem jelenti azt, hogy az élet (*mint az organikus-biológiai „világ”* – K. Sz. E.) az emberi jelenvaló léttel szemben csekélyebb értékű vagy alacsonyabb rendű volna. Az élet sokkal inkább olyan terület, amely a nyitottan-lét (*Offensein*) olyan gazdagsággal bír, amilyenként azt az emberi világ vélhetőleg egyáltalán nem ismeri.”²⁸

II.

„...sőt én azt hiszem, hogy a fizikai és kémiai világ is érez. De nem ír verset!”
(Szabó Lőrinc: *Magyar költő 1933-ban*)

Szabó Lőrincnek nemcsak a verseiben, hanem az emlékezeti elbeszéléseiben is igen erős az eredendő vonzódás a csak részben hozzáférhető, a maga *organikus-biológiai* gazdagságát ezért csak rejtve feltáró natúrához. Ennek az olykor az antropológiai differenciát is viszonylagosító látványnak Szabó Lőrinc leírásaiban – ahogyan a verseiben is – az a szembeötlő különössége, hogy közvetlenül nem esztétikai jegyeivel ragadja meg a szemléltőt, hanem szinte mindig a tenyésző vitalitás

érzéketi képeivel. Ami alighanem annak következménye, hogy bennük nem a dologtól elválasztott gyönyörködés, hanem az érintkezés és a hozzátartozás közelségének élvezete mondja ki magát. Legtanulságosabban talán egy 1943-as visszaemlékezésben:

A másik nagy emlékem, a legszebb, a legtündéribb, egy árvízi tutajozás. Ennek a kalandnak kimondhatatlan szépsége és öntudatlan érzéki gyönyöre is természetesen csak sokkal később világosodott meg bennem. Mondtam már, hogy az Ipoly áradások idején az egész környéket elöntötte, a lejtős utcákat a város felé éppúgy, mint a túloldali nagy rétet, ahol az a sok liba legelt, és ahol csak a távoli hegyek vetettek gátat a víz szabad terjeszkedésének. Ehhez a túloldali árvízhez fűződik a legfontosabb emlékem. Mindig órákig el tudtam játszani magamban, *semmire sem gondolva*, rendszerint a *víz örvénylése*, a halak *játéka*, egy virágszál kötött le, vagy a lihegő gyíkok hasának *lükte-tetése* a nagy napfényben. Ilyesmikben szerettem elmerülni, észre se véve, hogy mit teszek, és nem is érezve semmi szükségét annak, hogy otthon vagy a pajtásaimnak beszéljek **kellemes semmittevésimről**. A régi fahíd lábánál kifogtam egy elsodort pajtafödelet, elég nagy volt, hogy megbírjon, egy rúddal pedig kormányozni, lökni tudtam a tutajomat. [...] Csodaszép volt az idő, s én a hepehupás rét fölött, a világ fölött *lebegtem*. Lent alattam, a zöld füvek, az apró, sárga virágok ragyogtak; a kristályos víztükrön a kék nyár és a felhők képe; fölöttem az ég. Ahol máskor járni szoktam, ott most simán a semmiben úsztam; a *szétfutó ösvények* fölött. Egyedül voltam, és félve, szív-szorongva és *ámuldozva ringatóztam a folyékony csodában* és bokrok, liliomok és sás és hosszú nyakú, gombafejű, piros és fehér kalapú mindenféle virágtündérek *hajladoztak jobbra-balra* a tutaj elöl, és alája kerültek, és megint *főlegyenesedtek* mögöttem, és hideg ezüstben tündökölt minden, a csobogó fényben úsztam, és örültem. Úgy éreztem, hogy száraz lábbal járok a tengeren. Egészen biztos, hogy nem esztétikai gyönyörködés *részegített*; amit éreztem, az csak testi érzés volt, **szóba nem foglalt**, de a szemben mindörökre megőrzött mámor.²⁹ (Kiem.: K. Sz. E.)

A szöveg gondos olvasójának aligha kerüli el a figyelmét, hogy ugyan a leírásból éppen nem a háborgó természet képei bontakoznak ki, a nyugvó természet harmonikus látványát a földközeli tenyészet iránytalan dinamikája: a cél nélkül ismétlődő, hullámozó, ritmikus mozgás szelíd alaktalansága uralja (*örvénylés, játék, lükte-tés, lebegés, ringatózás, szétfutó ösvények, hajladozás, lehajlás-főlegyenesedés*). A tenyészetnek ebbe a hullámozó dinamikájába fontos pontokon simulnak bele a natúrával való humán érintkezést, a tenyészetbe való belefoglaltságot materializáló közlés példái („úszás” a semmiben, a csobogó fényben, ringatózás a folyékony csodában). Az érzéketi tapasztalatok uralmát (érezéki gyönyör, részegítés, csak testi érzés, mámor), amelyekben egy-egy mediális fordítás olykor lokalizálhatatlan

testérzeteket is „láthatóvá” tesz, ráadásul egy olyan eredendő hangoltság (**öntudatlan, kellemes semmittevés**) alapozza meg, amely rokonnak mondható azzal a lebegésszerű, deaktivált „mély unalommal”, amelyet Heidegger a – vegetatív léthez legközelebb kerülni képes – állapot gyanánt egy olyan bezárulásra nyitott „alaphangulatnak” nevez, ahol valamit éppen nem mint valamit értünk meg:

Ez azt jelenti, hogy ennek az unalomnak akként engedjük át magunkat, mint ami felülkerekedik bennünk és amit e túlerő hatására egy bizonyos módon/mértékig értünk, anélkül, hogy meg tudnánk vagy akárcsak meg is akarnánk magyarázni. [...] Ezen az unalmon keresztül a jelenvalólét annyiban éppenséggel az egészében vett létező elé állítottként eszmél/talál magára, amennyiben az unalom közepette a bennünket körülvevő létező nem kínálja már annak lehetőségét, hogy tegyünk vagy ne tegyünk valamit. Teljességgel megtagadja magát tőlünk e lehetőségek tekintetében. [...] A jelenvalólét így olyanként talál/eszmél magára, mint ami ki van szolgáltatva a magát egészében megvonó (tőlünk elzárkózó) létezőnek.³⁰

Ezt a (közömbös) üresen-hagyottságként (*Leergelassenheit*) és (nem kikülönült) megállítottság- vagy feltartóztatottság-ként (*Hingebaltenheit*) leírt „elidőző” állapotot lehet Szabó Lőrinc szövegeiben gyakran rokonítani az ember elsődleges természetbe-tartozásának poétikai tapasztalatával. Amit a mély unalom (fentebb: „kellemes semmittevés”)³¹ itt értésre ad, az egy különös vonzódás, sőt, belefoglaltság abba, ami a lényege szerint megtapasztalhatatlan. Annak *nem tragikus hangolású* felismerése, hogy amibe eredendően beletartozunk, olyan, érzékek közvetítette nyitottság, amely mégis maga zárul el előlünk. Agamben itt arra következtet, hogy – noha Heideggernél ez szó szerint így nem fordul elő – az unatkozó ember itt kerül „az állat önmagába-foglaltságának (*Benommenheit*) »legszélsőbb közelségébe.«³²

Legkésebb az *Ima a gyermekekért* (1939) idejére eléggé egyértelművé válik, hogy a *Te meg a világ* világfogalma olyan mindenséggé tágul Szabó Lőrinc költészetében, amely az alkotott humán világon túl maradéktalanul magába foglalja az élő és holt anyagi természetet³³ is, s *legelsőül* abba tartozónak érti a „hatalmas világ” anyagságába visszatérő, átmeneti emberi jelenlétet.³⁴ A húszas évek biológiai antropológiája lényegében a kései Dilthey életfilozófiájában találta meg a maga támasztékait ahhoz, hogy az életösszefüggéseknek erre a vonatkozására helyezze a hangsúlyokat.

Láttuk – írja Dilthey –, hogy a [*történelem*] fogalma függ az élet fogalmától. A történeti élet része a tulajdonképpeni életnek. Ez azonban az, ami az átélésben és a megértésben van adva. Ebben az értelemben az élet tehát átfogja az objektív szellem teljes terjedelmét, amennyiben az az átélés révén hozzáférhető. Mármost az élet az az alapvető tény, amely a filozófia kiindulópontját kell, hogy képezze. Az életet belülről ismerjük, az élet az, aminek nem lehet mögékerülni. Az élet nem állítható az ész ítélőszéke elé.³⁵

Szabó Lőrinc embert, növényt és állatot egy szintre helyező, sőt, egybefoglaló világfogalmára nézve különös jelentősége lehet annak, hogy az az egyediséget korlátozó (természeti) rend, amely nála a 30-as évekre meghatározóvá válik, először Dilthey értelmezésében nem származtatott lényegi eredetiséget a történelemből. Legalábbis abban az értelemben nem, hogy az egyéni életút időbelisége összetéveszthetetlen egyediséget állítana elő, s e szingularitásnak a felkutatásában állnának az emlékezet tétjei. „Az élet annyiban történeti – folytatja Dilthey a fenti eszmefuttatást –, amennyiben időbeli tovahaladtában s az így keletkező hatásösszefüggésben fogjuk fel. Az ebből adódó lehetőség ennek a folyamatnak egy olyan emlékezet szerinti utánalkotásában van, amely nem az egyest reprodukálja, hanem utólag az összefüggést s annak stádiumait képezi meg.”³⁶

És valóban, a „Törvényszék? Én is az vagyok!” (*Csillagok közt* [1932]) távolról sem ugyanazt a felcserélhetetlen egyediséget állítja, mint a század eleji „Észak-fok, titok, idegenség” (Ady: *[Sem utódja, sem boldog őse...]*) vagy „az alany és a tárgy” s „az ómega s az alfa” (Babits: *A lírikus epilógja*). A szubjektum itt nem a William James-féle tudati képszalag közvetítette anyagtalan és „immisszív” világtapasztalatnak az alanya,³⁷ hanem a természet olyan materiális alkotása, akin/amelyen keresztül úgyiszlóván az organikus élet egy kivetülő, kontingens alakzata teremt „emisszív” irányú kapcsolatot a világgal.³⁸ Ez a dezindividualizált, inkább „példányszerű” egyediség ráadásul olyan közel van teremtésbeli társaihoz, hogy a biomateriális egylényegűség okán saját és idegen halál közt sem látja értelmét a különböztetésnek. Szabó Lőrinc legegényibb s egyszersmind legemlékezetesebb versgrammatikai szövege hangján – egyebek közt – ekképpen:

*Hogy más is voltam, nem segít,
hogy más is leszek, nem vigasz;
hogy tisztább voltam, tévedés,
hogy tisztább vagyok, az is az.
Nekem minden egyforma már,
s hogy az élet hogy múlik el,
a másé vagy a magamé,
nem érdekel.*

*Magányom koronás ura,
mint minden fereg, vagyok én;
nem több, mint amit megeszek,
az állat vagy a rab növény.
Király vagyok, alázatos,
ki díszzeit és rongyait
becsülni vagy szégyelni nem
méltóztatik.*

(*Bolondok*, 1932)

Ez a költészet mesterfokán beszélő dikció már mérhetetlen költészettörténeti távolságban mutatja a kései modernség lírai világgképének ezt a változatát a maga

klasszikus modern, esztétista elődeitől. A hibátlan összetettséggel jambusokra komponált metrika itt olyan díszítetlen elokvenciával tartja mozgásban a magas és a köznapi regiszterek összjátékát, amilyenre Szabó Lőrincnél is csak a *Semmiért egészen* (1931) vagy *A földvári mólón* (1948) nagyságrendjének szintjén akad példa.

Innen, erről a magaslatról tekintve nem igazán meglepő, hogy az (egyébként nem hiányzó) par excellence számvetésszerű versek³⁹ helyén inkább olyan költeményeket találunk, amelyek a természet biológiai körforgásába foglalt élőlények sorspéldázatain keresztül, csupán közvetve szólnak az egyazon törvények alá tartozó humán ittlétről (*Szamártóvis* [1931], *Egy egér balálára* [1928], *Szentjánosbogár* [1930], *Feltámadás* [1927], *Halott nép* [1937], *Az áprilisi rügyekhez* [1937], *Egy téli bodzabokorhoz* [1938]). Az ember világba-tartozásának összefüggésében egy el nem hangzott, 1956-os rádióinterjú során Szabó Lőrinc a következő meglepő megjegyzéssel zárta a beszélgetést: „Nemrégiben egy kedves barátnőm idézte egy régi interjúm zárómondatát. Akkor azt kérdezték tőlem, hogy mi szeretnék lenni, ha nem volnék Szabó Lőrinc? Hadd ismétljem meg régi válaszomat: »Gyík egy napsütötte kövön...«”⁴⁰ Heidegger gyík-példájának alapkérdése a „szegényes világú” állati lét mibenléte, illetve, hogy annak korlátozott hozzáférhetősége feltárhat-e valamit az *animalitas* (érzékelésre, helyváltoztatásra, ösztöni vezéreltségre, kapcsolatfenntartásra és viszonyulás-képességre) korlátozott világának humán relevanciájából. Annál is inkább, mert a Driesch és Uexküll feltárta biológiai világok értelmében ugyan minden *animalitas* *organikus* egésként él, viselkedik és cselekszik, de pusztán ettől még nem érthető meg, sőt, egyáltalán nem is szemlélhető attól a kapcsolattól függetlenül, amely a maguk ún. kitörési határainak gyűrűjén (*Entbemmungsring*) túli világgal köti össze az állatok életkörét.

Ennyiben, láttuk, az organizmus nem valami *legelsőül önmagában* adott dolog, ami *azután* már meglevőként majd *viszonyul* is valamilyen környezethez. Korlátozott világa nem rögzítetten *van*, hanem sokkal inkább a folytonos *keletkezésnek és múlásnak*⁴¹ olyan „működésében” *valósul meg*, amelyet a közvetlen környezete bizonyosfajta – azt részben megválasztani képes – magához igazításában végrehajtott műveletei tartanak mozgásban. Éspedig úgy, hogy e viselkedés játéktere tegye lehetővé a környezeti hatásokkal való találkozást.⁴² Megkockáztatható itt tehát annak vélelmezése, hogy az állatok életköreinek működése azért nem merül ki a pusztá alkalmazkodásban, mert a mindenkori környezet csak annyiban képes saját körzetében tartani a maga állatait, amennyiben azok is be tudnak rendezkedni emennek a feltételei között. Csakhogy éppen annak felderíthetősége a tulajdonképpeni kérdés, hogy – e kölcsönösségi dinamika fenntartotta „környezet” vagy „világ” tapasztalatában – miként van adva az ember, illetve az állat számára az, amihez mindkettő viszonyulnak.

Mert itt *nem* egyszerűen csak az állati világnak az ember világával szembeni *kvalitatív másságáról* van szó s végképp nem a távolság, mélység és szélesség kvantitatív különbségeiről – nem arról, hogy hogyan és miként veszi az állat másnak az adottat, hanem hogy valamit egyáltalán *valamiként*, hogy valamit *létezőként* képes-e az állat tudomásul venni vagy nem. Ha nem, akkor az állatot szakadékok választják el az embertől.⁴³

A testhőmérsékletében közvetlenül környezetfüggő hulló, a gyík nem véletlenül szokott annak szemléltető példája lenni, miként mutatkozik meg a szerves és szervetlen természet közti átmenetek⁴⁴ ama létformája, amelyhez – az állat saját környezetébe való állandó bezártsága⁴⁵ ellenére – mégiscsak hozzátartozik valamilyen kezdetleges világszerűség. „Az állatnak van világa – írja erről pontos artikulációval Heidegger. – Az állatnak éppen hogy egyáltalán nem sajátja a világ nélkülözése.”⁴⁶ Nincs ugyan Szabó Lőrinc kiemelkedő versei sorában az 1939-es *Lecke*, ám pontosan érzékeli annak az öntudatlan környezetbe foglaltságnak a természetét, amely e kitörési gyűrűként záruló környezet határán tartja s azzal viaskodóként jeleníti meg az állatot. A gyík korlátozott világának nyíltsága itt annyiban különbözik példászerűen a humán világokétól, hogy ösztöni „cselekvése” során egy új rávonatközásnak csupán a felismerésére/felfogására képes, de nem a megértésére. Mert amint – a fenyegetett körülmények közepette is – sikerrel zárul a táplálék megszerzése, az észlelt fenyegetettség hirtelen megsemmisül, vagy legalábbis elveszti a veszélyességét. Vagyis a gyíkvilág nyíltságában mindössze olyan körülménynek bizonyul, amely csupán a táplálékot, de nem az „életet” veszélyezteti:

*Falta a hernyót, és reszketve nézett,
falta a hernyót, s talpamat figyelte,
a fejét, nyakát, aztán az egészet,
az egészet egyszerre falta-nyelte,*

*az egész férget, a kétujjnyi, rángó
zöld húst, fuldokolt, ahogy szinte itta,
s közben a szeme rémült és vigyázó
kínban tapadt iszonyú lábaimra,*

[...]

*A harc végén már mindent helyeseltem.
A gyík tátogott, lustán s megdagadva,
és ártatlanul és elégedetten
nézett föl rám. S a száját nyalogatta.*

A helyeslés furcsa s talán bizarr gesztusa itt is Szabó Lőrinc harmincas évekbeli verseinek arra a konstitutív sajátosságára emlékeztet vissza, hogy a természethez tartozás elsődlegessége nem írja felül, s nem is oldja fel az organikus-biológiai világtól való humán elválasztottság és az azzal való összekötöttség feszültségeit.⁴⁷ Éppen ezért nem állítható – ellentétben azokkal az értelmezésekkel, amelyek a háttérben Szabó Lőrinc ún. érzékiségével vagy stirneri átigazítású „szociál-darwinizmusával” magyarázták ezt a szenzuális létközelséget –, hogy a *Te meg a világ*, a *Különbéke* és a *Harc az ünnepért* verseinek nagyobb részében az emberkép testi, naturális-biológiai hangsúlyai uralkodnának el. Itt inkább annak a messzeható episztémétörténeti fordulathoz találkozunk a legkorábbi – európai összevetésben is ritka – költészettörténeti tanúságtételeivel, amely Nietzsche első humánkritikai

felismeréseitől⁴⁸ Freud kultúrabírálatán keresztül egészen a korai Heideggerig jelezte a humán mibenlét 19. századi értésmódjának elégtelenségét. Méginkább pedig a ráutaltságát olyan új humán összefüggések feltárására, amelyek nincsenek metafizikailag jó előre rögzítve az „eszés vagy értelmes állat” animalitásának horizontjában. Minthogy Uexküll értelmében az élő organizmusok képződésének folyamata nem zárul le az élőlények ún. testfelszínénél, világuk nemcsak érintkezik, hanem – változatos formákban összekapcsolódva azok kiválasztott elemeivel – magába is foglalja környezetének bizonyos adottságait. Ennyiben minden élőlényre jellemző marad, hogy mivel valamennyinek önmagát körülvevő módon van fajspecifikus „világa”, aligha észlel egy olyan „fölérendelt”, közös univerzumot, amelyet osztana az emberével. S ebből nemcsak az következett, hogy – a biomateriális bázis közösségén túl – fennmaradása érdekében a környezeti adottságok közepette minden élőlény világszerű konstrukciókra kényszerül, hanem az is, hogy ennyiben éppen az ember számára áll fenn a legkevésbé annak lehetősége, hogy elsődlegesen természeti lényként legyen adva (vagy annak bizonyuljon) önmaga számára,⁴⁹ s ilyenként helyezze fölé magát a többi – a régi pozitívizmus értelmében „egyszerűbb felépítésű” – organizmusnak.

Az ember természetéhez tartozásának tapasztalata ennyiben mindig is csak olyan horizontban képes megnyílni, amelyet a humán önmegértés történeti módjai egyáltalán lehetővé tesznek. Illeszkedjenek bár látványszerű, hangulati vagy testi-érzéketi keretekbe, Babitshoz vagy Juhász Gyulához képest Szabó Lőrincnél éppen azért mindig drámaibbak ember és természet találkozásának pillanatai, mert a beletartozás és az elválasztottság kettős tapasztalatából itt már hiányoznak a fokozati különbségek az élőlények saját világai között. Az „egyszerűbb” organizmusok alanyaihoz Szabó Lőrincnél ezért nem társulnak „alsóbbrendű” vagy „kezdeteleges” világok. Az *Ősz és tavasz között*-et s a *Mint különös hírmondó*-t egyszerre idéző *Szamártóvis* „talpig fegyverbe öltözött” rendíthetlensége ezért küldheti ugyanazon életértékek tétjeivel jövőbe a maga „szárnyas gyermekeit”, mint amelyek „a halott élet kis fegyence” sorsának kölcsönöznek méltóságot. Mert az egércsapdában ugyanannak a kis életvilágnak múlik ki a csodája, mint amelynek az egyediségét – itt még a versgrammatika és a rímhangzás feltűnő hasonlóságával is – majd Kosztolányi *Halotti beszéde* (1933) vonatkoztatja az emberre:

*Meg se moccan, és nem is volt sehol,
csak mint egy emlék emléke, ize,
álmok maradéka, mely szétoszol
a friss reggelbe, vagy mint gondolat,
mely rég elmúlt, de valahogy az agy
szöveiteiben hagyta illatát:
úgy élt csak ő – s egy elmúlott világ
e romok fölött lassan élni kezdett,
valami, ami nem egy szürke testet
bűvölt elénk, hanem egy nagy világot,
más világot, hol minden illanó,
hol a halál csak desztilláció,*

*s mint test, olyan a gondolat: a Lángot
láttuk mögötte, mely – szikráit ontva –
egyforma kedvel lobbant életet
minden feregben, s azt a pici szikrát,
mely éppen őrá bízta sorsa titkát
és sorsa volt neki, míg benne élt.
(Egy egér halálára)*

Ehhez a pozícióhoz még az egyediség-értés módjaiban mutatkozó antropológiai differencia ellenére is Kosztolányi áll közelebb a költészettörténeti korszakküszöb-
höz, mint Babits élet-értelmezése. Másik példát véve: míg a *Halott nép* kerti növé-
nyeit szüntelen – és biológiailag artikulált – „létharchban” látjuk a *feltámadásért*, az
Esti kérdés biztonsággal újranövő fűszálai csupán alkalmi metonímiái az emberi
múlandóság fölötti tűnődésnek:

*megsímogatom a drótkerítést,
megsímogatom, mintha tízezer
kis halottól búcsúznék vele el.*

*És megyek tovább. Isten veletek,
hangya és veréb dül most bennetek,
barsog a víg, idegen csipogás...
De, barátaim, lesz feltámadás,
s helyettetek új harcba kezdenek
a csonkok, magvak s néma gyökerek.*

Az, hogy a *Szamártóvis* és a *Halott nép* kívülről, az *Egy egér halálára* pedig belülről létesít kapcsolatot különböző organikus világokkal, annak is nyomatékot kölcsönöz, hogy Szabó Lőrincnél több változatban is releváns a természettel való találkozás lírai eseménye. Ezek a világok ugyanis nemcsak egymástól hozzáférhetetlenül elkülönült szektorai a naturának, hanem némelykor a belső elkülönültség tapasztalatának drámáit is képesek felszínre hozni. Az emberi organizmus „önidegen” működését ráadásul nemcsak önvilágán belül érzékelve,⁵⁰ hanem a humán „sorssá” nemesített állati kiszolgáltatottság agóniájában⁵¹ is. A „csökevényes” világokkal való találkozás máskor pedig éppen azzal viszonylagosítja a fokozati érték-különbségeket, hogy a világgépző humán instanciával szemben az „alulfejlett” vegetáció túlélő/újraéledő képességére emlékeztet⁵² (ld. még: *Varázsló illatok* [1938], *A fákhoz, a költőkhez* [1937]). Az természetesen érthető, sőt, úgyszólván kézenfekvő, hogy e korai biopoétikai formáció a legtöbb esetben a látványszerűség kódjain, illetve a testi érzékelés külső tapasztalata jegyében hívja elő a természettel való találkozás verstörténéseit. Opszisz és melosz viselkedése szempontjából azonban az a kisebb számú költemény létesít új poétikai alakzatokat, amely nem egyszerűen tematikusan, hanem a szintaxistól a képstruktúrákig, a metrikától a rímelésig immár nem a századeleji módon hívja elő a natúra tapasztalatát. Ez mindenképp azt jelenti, hogy az ilyen költeményekben magának az érzékleti közvetítésnek a

rendje változik meg a századelő anyagtalánabb és a közelség/távolság távlatmozgását szecessziós díszletezéshez vagy impresszionisztikus benyomásszerűséghez igazító képalkotásához képest. Ahogyan a harmincas évekre már József Attilánál is:

*A város peremén,
mint lucskos szalma, hull a lámpafény,
kissé odább
a sarkon reszket egy zörgő kabát,
egy ember, üldögél,
összehúzódik, mint a föld, hiába,
rálép a lábára a tél...*
(Téli éjszaka, 1933)

Vagy majd az 1935-ös Őszben:

*Ki figyelte meg, hogy, míg dolgozik,
a gyár körül az ősztól álmodik,
hogy nyála már a téglákra csorog?
Tudtam, hogy őszt lesz s majd fűteni kell,
de nem hittem, hogy itt van, ily közel,
hogy szemembe néz s fülemben morog.*

Innen tekintve minden bizonnyal a – József Attila *Ódájának* is mintát adó – vers, *A belső végtelenben* bizonyul a magyar líra első nagyszabású biopoétikai kísérletének. Ennek a versnek az optikája olyasmint lát, amit magyar vers eladdig legföljebb a képzeleti vagy az álomjáték médiumában sejtethetett, de ez az újszerű látvány még az organizmus analitikus, gépszerű működésének képeiből épül egybe. Ugyanakkor a biológiai mozgás ritmikus ismétlődésének tapasztalatát/képzetét a vers hangtestén keresztül úgy hívják elő a soron belüli szemantikai egységek egyenletes eloszlású impulzusai,⁵³ hogy a három-, sőt négytagú(!) keresztírmek⁵⁴ gépies, mégsem monoton lüktetése eközben valami nem szűnő, csak berekeszthető techno-fizikai üzemszerűséggel „működteti” a szó szerint megtestesült, egyszerűen látható és hallható organizmust. A rokon tárgyú *Testem* (1928) például azért nem tudja megismételni ezt az esztétikai összhatást, mert tagoltabb ritmusképletének beszéde nem az organikus működés hogyanját, hanem a tudati reflexió testtapasztalatát és annak következtetéseit mondja inkább ki, mint viszi színre.

Az itt köztes helyet elfoglaló *Testünk titkaiból* (1931) vagy a *Magány* hagyományosabb poétikai képletein túl alighanem azok a darabok érdemelnek nagyobb figyelmet, amelyekben eltérő módon megy végbe vagy más mediális körülmények között következik be az organikus természethez való elválasztott odatartozás tapasztalata. Az *Ima az utcán* a külső és a belső érzékelés távlatváltását hasonlóképpen nyitja rá egy emlékkép térbeli tágasságára, ahogy az *Ősapám* alanyi nézetváltása fordítja át a tapasztalati közelség bizarr érzékleit egy kifürkészhetetlen demiurgoszi terv időbeli végtelenjébe. Ezek az alaki-szerkezeti mozgások nemcsak azt teszik lehetővé, hogy a belefoglaltságról éppúgy tudósítson a külső, mint a bel-

ső érzékelés is. (Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbihoz hasonló szituáltságot a későnyugatos költészet még ekkor is csupán utóromantikus látványérzékeléssel és a statikus perspektíva szegényességével képes színre vinni.⁵⁵) A biopoétikai inszcenírozás úgy építi meg a tapasztalat tereit, hogy a natúrával való találkozás eseménye többszintű és soktényezős összhatásoknak mélyíti el a poétikai intenzitását. Az alábbi példában a jól hangoztatható, magánhangzó-értékű likvidákra hangolt melosz idilli szólama formai és szemantikai tökélyvel olvad egybe a primer érzékleti artikulációval. Ráadásul úgy, hogy a vers (jambusi ritmus uralta) hangteste az összes érzékszerv teljesítményét képes „megszólaltatni”.

*S egyszerre a májusi éjben
valami hullám megcsapott:
illatok szálltak láthatatlan,
sűrű és nehéz illatok,
a lélegző, édes sötétben
szinte párolgott a világ
és tengerként áradt felém az
orgona, jázmin és akác.*

(Májusi éjszaka, 1934)

Modern költészetünknek ebben az egyik legtökéletesebb strófájában nem egyszerűen látjuk és halljuk a történéseket: ízek („édes sötét”) és illatok⁵⁶ teljesítik ki a taktilis érintkezés („megcsapott”, „párolgott”) pillanatait. Ráadásul ez a vers éppúgy megelőzi a *Hazám* nevezetes nyitó versszakát, ahogy *A belső végtelenben* is az *Ódát*. S ha ehhez még hozzávesszük az *Esőben* (1927) csak Kosztolányihoz és Weöreshöz mérhető artistikus hangzásvilágát, úgyszólván észre sem vesszük, hogy ez a tökéletesen végigkomponált, játékos természet-akusztikai darab a *Rêve parisien* antinátúr fordulatának⁵⁷ (időleges) palinódiájaként is olvasható. Legalábbis, amennyiben itt maga a természet az, ami „ingó lépmezővé” változtatja vissza Baudelaire kövek és vasak alkotta *nagyvárosi* környezetét. Ezek olvastán akár az a közkeletű vélekedés is felülvizsgálatra szorulhat, amely szerint Szabó Lőrinc első-sorban (vagy mindössze) egy új grammatikai retorikában megalapozott „intellektuális költészet” fogalmi-élőbeszédi poétikájának volna a klasszikusa:

*Harmadik bete esik az eső,
vízibeteg a város, a tüdő
poshad és szörcsög, csorgó lepedő
csavar körül, a lucskos levegő,
meghízik ruha, gallér, kézfelő,
mint itatós a vízben, háztető
olvad, az utca ringó lépmező
s émelyg a fül, mert az öklendező
kanálisokkal, süket rímelő,
egyhangú versenyt csörög az eső.*

III.

„...der Mensch ist [...] insofern mehr
denn das animal rationale, als er gerade
weniger ist im Verhältnis zum Menschen,
der sich aus der Subjektivität begreift.”
(Martin Heidegger: *Brief über den Humanismus*)

Az élő természetbe való belefoglaltság érzéki tapasztalata olyan egyöntetűen uralja e korszak verseit, hogy poétikai megjelenésük tekintetében is többfajta változatban figyelhetők meg. Ama összetettebb struktúrák mellett, amelyek a közlés perspektívájának változásaiban vagy a láthatóság keresztirányú mozgásában vannak megalapozva, külön típust alkotnak azok a költemények, amelyek nem a közvetlen érintkezés vagy belefoglaltság beszédhelyzetében szólalnak meg. Ilyenkor a megfigyelő közlés személytelen optikája hoz részletgazdag közelségbe olyan szokványos természeti látványokat, mint az égbolt, vizek, hegyek vagy mezők. De a típus legsikerültebb darabjai éppenséggel nem e látványok térbeli tágasságából adódó poétikai lehetőségeket aknázzák ki, és nem is azzal nyitnak új fejezetet a magyar „természetlira” történetében, hogy szokatlan vagy ismeretlen hangnemet ütnének meg. Még csak azt sem mondhatnánk, hogy mindig többszólamúra hangolnák a látvány nyelvi létesülését. Azt a módot ugyanis, ahogyan az imperszonális megfigyelés „fölvesszi” és rögzíti az érzéki adatokat, olyan szabályos „hullámmű” dallamvonal érzékelteti, amely a maga szólamán belül egyszerre több képzetkörhöz képes kapcsolni a „látottakat”. Vagy úgy, hogy bizonyos szavak, szintagmák segítségével párhuzamosan több szemantikai tartományt hív elő, vagy pedig úgy, hogy a látványt egyszerre több nyelvi regiszter elemein keresztül létesíti. Rokon versvilágokat véve az előbbi esetnek inkább az 1931-es *Tenger*, utóbbinak egy sokat méltatott kései vers, *A földvári mólón* (1949) lehet szemléletes példája.

A *Tenger* körkörös hullámműszerkezetét ugyanannak a variatív ismétlődésben megalapozott, nem célkövető, ritmikusan nyíló és záruló szintaxisnak a mozgása tartja össze, mint *A földvári mólón* inkább „chiasztikus”, keresztirányú impulzusok rendezte struktúráját. A *Tenger* ráadásul úgy képzi meg a vers esztétikai tapasztalatának (mindig) irányított terét, hogy a nyitóstrófa tökéletesen egybecsengetett enjambement-jai eleve az egyensúlyba hozott materiális („meztelen omlás”) és immateriális („testtelen hangok”) hatáselemek köztes terében helyezze el az implicit olvasói műveleteket:

*Egymás alatt s egymás felett
s egymásba nyúlva meztelen
omlásban, mint ha testtelen
hangok érkeznek süppeteg
s oly földöntúli szerelem
lelkével lüktetik tele
a levegőt, hogy a zene
megszületik a semmiben*⁵⁸

A továbbiakban pedig végig mérvadónak bizonyul az az effektus, hogy egyes szavak és szókapcsolatok egyszerre tereljük a konkrét látvány természetlírai-, illetve egy materializált erotikus képzetkőre felé a mondottakat. Erre mindenekelőtt azok a kifejezések adnak lehetőséget, amelyek – amint fentebb jeleztük – mindvégig képesek fenntartani ennek a kettős szemantikai mozgásnak a feltételeit. A vers egyik mesterfogásának számít, hogy a negyedik versszak nyitányáig nincs is megnevezve a történések „ágense”, a látvány tulajdonképpeni „hordozó” médiuma: a hullámozás maga. Ennek következtében még csak erősödik azoknak a szintagmáknak az eldöntetlen vonatkozhatósága, amelyek mindvégig fenntartják annak lehetőségét, hogy a szöveg egyszerre legyen olvasható a tengeri hullámozás és a szerelmi aktus „megörökítőjeként”.

A 2. strófa „egymásba nyílvá” kifejezése éppúgy több irányban vonatkozatható, mint a(z) – hullámokra is jellemző – „ölelkezés”. A 4. versszakban átfogóan a „meztelen hullámok” szintagmája gondoskodik a kapcsolat fenntartásáról. Csak-hogy itt nem az ismert kettős poétikai kódolásnak arról az allegoréziséről van szó, amely jól felismerhetően hasonlítja egymáshoz a két – külön is megidézett – képzetkört. Mert – bár miközben a harmadik versszak „kitárják testüket” kifejezése az erotika képzetkörét stabilizálja egy pillanatra – éppen itt, a harmadik strófában következik be annak a nyelvi mozgásnak az utánozhatatlan *eseménye*, amely nemcsak színre viszi, hanem meg is valósítja a „biopoézis” legjobb lehetőségeit. A harmadik strófa zárlatában bekövetkező azonosítás ugyanis – miközben látványosan megszünteti az *alatt* és a *felett* eddig uralkodó, de még elkülöníthető viszonyait – nem csupán a primer opszisz szintjén teszi megkülönböztethetetlené a szerelme-
sek és a hullámok ölelkezését, hanem *nyelvi történésként* teszi megbonthatatlaná a erosz natúrába olvadásának utánozhatatlan poétikai eseményét:

[...] *minden tétova*
mozdulatuk csók és csupa
egymáson átbujt ölelés:

Ez a történet még a csókot is úgy foglalja bele a vízcsobogás akusztikai anyagiságába („*csók és csupa...*”), hogy a megkülönböztethetlenség egyik egyedülálló, másképp majd csak József Attilánál⁵⁹ felbukkanó *nyelvi látványát* állítja elő. Olyat, amelyet – az ölel(kez)és alakosíthatatlan alanyainak híján⁶⁰ – a kinezis egyetlen képi megjelenítése sem tesz lehetővé.

A *földvári mólón* ismétlődéses szerkezete bonyolultabb a *Tengerénél*. Egyrészt, mert az ismétlődés effektusait nemcsak a (körkörös) visszatérések hívják elő, hanem olyan, egymáson „átívelő” folyamatok is, amelyek az *oda* és *vissza* lüktető mozgásformáit egyenes vonalú, tovahaladó majd megszűnő/megszakadó, azaz az ismétlődéseket keresztező kinetikával kapcsolják össze. Vagyis nemcsak az „ütem-
késések” játéka „kontrázza” az uralkodó ritmusformát, hanem a felszín alatt „halak húznak” tova, úgy, hogy „lehelletfinom / árnyuk együtt fut s együtt tűnik el”. Ez a többirányú dinamika – mely maga is a fénytörés különös, közvetett és „el-
valótlanító” játékán keresztül *látszik* – egyrészt szokatlanul erős szerkezeti ko-
herenciát kölcsönöz a versnek, másrészt a hangzás médiumában is érvényesíti vi-

selkedésmódjának kettősségét. A vers hangzáseffektusait ugyanis kevésbé egyenletes dallamvonal szólaltatja meg, mint a *Tenger* esetében. Pontosabban figyelte meg Lator László, hogy a versnek a mikrovilágtól a végtelen térbeliségbe mutató vektorai a reflexió szintjén is hangsúlyozzák az ismétlődés szakadatlanságát, vagyis, ha nem akarnak az ismétlődés körkörös módjának uralma alatt maradni, az esztétikai tapasztalat átmozdítása miatt szükségszerűen lesznek többször is ráutalva a *megint* és a *folyton* fogalmi indexeire: „a háromszoros *megint*, a vers egyre hatalmasabb sodrába vetve, megcsinálta bennünk az elvont igazság, a *mindez folyton így ismétli magát* helyét.”⁶¹ A cirkuláris és a keresztirányú ismétlődés ugyanakkor hangsúlyos összhangban áll a megfigyelő közlés materiális és az immateriális regisztereinek viselkedésével. A vers legnagyobb részében a „biomateriális” nyelvi regiszter létesíti és uralja az organikus természetközelség mintázatait („nagyítóüveg-hús”, „dagadnak-fognak”, „szűkül vagy tágul”, „torz teknősbékák”, „mohos lap”, „nyíló recék kereszthálózata”, „sok kis csurgó, fecseg és locsog”), a fináléban viszont fokozatosan a fogalmi-anyagtalan szintagmák („örökléten át”, „ismétli magát”, „túlél(i)”, „ez a semmi, ez a tünde kép”) lendítik egy „rettentő Végtelen” felé a folyamatot.

A különös azonban az, hogy miközben a két regiszter végig több ponton is érintkezik egymással, a zárlat ódai emelkedettségének konvencionális absztrakcióival szemben a nyitány biomateriális regisztere viszont éppen nem a századelő szokványos versnyelvén hívja elő az organikus látványtapasztalatot. A vers optikája ugyanis egészen szokatlan módon jórészt a közvetlen, a saját testérzetek konturálhatatlan és térbeliesíthetetlen mozgásán keresztül érzékelteti a biosz közvetlen, élő jelenlétét:

*Partra döng a tó: nagyítóüveg-
húsa alatt ingó terméskövek
dagadnak-fognak, ahogy éleik
szöge a híg kristályban megtörik,
szűkül vagy tágul: a dirib-darab
roncsok együtt emelik hátukat,
torz teknősbékák, a vízzel, amely
szabályosan lüktetve futja el
mohos lapjukat, aztán lecsorog*

A külső érzékelés adatainak az a *belső felvételi* módja, amely primer organikus tapasztalatként egyfajta „predimenzionális kiterjedés” formájában ismeri feszültség és elemnyedés, „a szűkülés és tágulás dinamikáját”,⁶² ebben a versben a – taktikailag elkülönült – saját test tapasztalataként képes az élet kívüliségét is „közvetlen” közelségben evokálni. A jelenség maga ismeretlen a század első harmadának magyar irodalmában: a Krúdy-elbeszélés nevezetes érzékleti közelsége megengedi ugyan, hogy hőse akár napfényt vagy szénaillatot is észleljen az ízekben, de magának a biosznak a „viselkedését” poétikailag képtelen érdemben megfigyelni. Szabó Lőrincnél a deperszonalizált beszéd az esztétikai tapasztalat olyan perspektívájába helyezi az egykori szubjektivitást, ahol „az Én már pusztán a lét folyamatát közvetítő, élő és lüktető közeg”⁶³ marad. Textus, opsizs és melosz eme biomateriális

megalapozású együttműködésével *A földvári mólón* a biopoézis olyan eredeti teljesítményéről tesz tanúbizonyságot, amely a negyvenes évekre az esztétikai tapasztalatban érvényesen tudta megújítani az élet klasszikus modern poétikai konstrukcióit. És ez még akkor is igaz, ha a vers zárata – a tételelességre kifutó Szabó Lőrinc versek egyik gyöngéjeként – némi magyarázó jelleggel terheli meg a hibátlan kompozíciót.

Természetesen egyetlen biopoétikának sem biológiaiak a tétjei: a látásmódjában rejlő hermeneutikai potenciál mindig csak azt a módot képes befolyásolni, ahogyan a mindenkori humán jelenlét beíródik a szövegek poétikai mozgásába. Amikor ez a jelenlét elsődlegesen az embernek az életvilágba való *organikus* belehelyeztettségén keresztül formálódik meg, az mindenekelőtt annak következménye, hogy az irodalmi önmegértés horizontjában kérdésessé váltak az esztétikai tapasztalatnak azok az antropológiai premisszái, amelyek az önmagát a – mindent megelőzően adott és meglévő – szubjektivitás felől megértő ember eszméjében alapozták meg a humán ittlét természetét s vele a dolgok hozzáférhetőségének módjait. Az, hogy a kései modernség korszakküszöbén ez a kérdezésmód elveszítette az ún. *quidditas* horizontjából táplálkozó vonzerejét (nevezetesen, hogy *mi* vagy *ki* is az ember mint szubjektum, mint személyiség és mint felcserélhetetlen individualitás stb.), a világba való beletartozás olyan módjai felé fordította a kérdés irányait, amelyek az eredendő teremtsébeli társiasság, az én és a másik, az én és a világ összefüggésében tehetik hozzáférhetővé a humán egzisztencia tényleges sorsszerűségét.

Nemcsak a *Te meg a világ* hangsúlyozta kölcsönösség jelent meg ezen a korszakküszöbön különös nyomatékkal, hanem annak kérdése is, hogy mennyiben saját és mennyiben irányítható egyáltalán az, amit némileg hangzatos kifejezéssel sorsnak nevezünk. Annak tapasztalatával, hogy az egyéni lét megváltoztathatatlanul az élet biológiai törvényeinek áll uralma alatt, s hogy a vele való számvetés csak ennek tudatában számolhat a test („agy”) és tudat („gondolat”, „lélek”) sorsalkotó kölcsönösségével, Szabó Lőrinc soha nem szűnt meg hangsúlyozni, hogy az egyéni élet megismételhetetlen csodája⁶⁴ nem maradéktalanul saját szintéren játszódik le. Az egyetemleges *élet* világi nem a sajátnak és a környezőnek abban az elkülönültségében vannak *adva*, ahogyan azt annak térbeliségében az érzékszerveink ismerik, hanem érintkezéseik és találkozásaik változatai teszik *történővé* az ittlétet. Szabó Lőrinc „természetlíróját” ezért alakítja elsődlegesen az érzékletek tapasztalata – s jóval kevésbé a dimenzionális kiterjedések látványvilága:

*Szemközt, egy magas ablakon
bukfencet vetve, fönt, a kék
üvegtáblákon megjelent
ma délelőtt az ég.*

*Fönt, a legfelső emelet
ablaka azt villogta le,
mint egy periszkóp tükre, azt
üzente le, ide*

*a mély udvarba, ahová
nem jutnak arany sugarak,
hogy bár innen nem látni, van
ég is és süt a nap.*

*Egész lelkem az ablakon,
az egész ablakon az ég:
hogy került össze ily hamar
ez a két messziség?*

(Az ég az ablakon, 1931)

Ennek tudata vitte közel a vegetációhoz és tartotta fenn az animalitas iránti érdeklődését is, anélkül, hogy leértékelte volna az odatartozásból való egyidejű humán kikülönültség tartalmait. Az emberinek az állati világgal szembeni nyelvi-hermeneutikai nyitottsága Szabó Lőrinc poétikájában azonban még akkor sem kölcsönöz értékfölényt a humán létnek, amikor bizonyos költemények ennek látszatát keltik (*Szentjánosbogár, Lecke*). Mert itt a hangsúlyosan *saját* emberi világ nyitottsága, amely – a létben *csupán viselkedő* állattal szemben mindig *tud arról*, hogy a hozzá „tartozó” egyetlen élet *sorsként* tétje az itt-létnek – nemcsak abban van korlátozva, hogy önvilágként független szintéren „intézhetné” a sorsát. Abban is, hogy az önmegnyilvánítás kulturális médiumai, a szó, a beszéd és az írás sem biztosítják a humán társiasságnak azt a többletet, amely nem feltételezhető az állati világokban:

*Más ember! Mért nem lehetek
ellenfele saját magamnak!
Lelkem, mi van odaki? Vannak
Más napok, más rend, más egek!*

*Agyamban, bent, mint egy teremben,
száll a szó s visszajön megint,
és másképp, mint sorsom szerint,
még pusztulnom is lehetetlen.*

(Börtönök, 1930)

Mert ha Szabó Lőrincnél olykor meghatározóbbnak látjuk az organikus természet-hez való odatartozást⁶⁵ a szocietas társiasságánál, annak távolabbról tekintve abban van magyarázata, hogy bár az 1920-as évekre még nem szilárdultak meg a humán mibenlét új konstrukciói, annyit azonban már érvénytelenítettek az *animal rationale* észhatalmi szuverenitásából, hogy az ne legyen vonzóbb egy olyan természetközeli társiasságnál, amelyben a *Különbéke* és a *Harc az ünnepért* versei – az örökölt humán konstrukciókhoz⁶⁶ képest – ne fedezhették volna fel az értelmezést kiiktató, érzéki világtapasztalat stabilabb(nak vélt) igazságait.⁶⁷

JEGYZETEK

1. *Írók egymásról* = Szabó Lőrinc, *Könyvek és emberek az életben*, Magvető, Bp., 1984, 607.
2. Rába György, *Szabó Lőrinc*, Akadémiai, Bp., 1972, 67.
3. „S egy rózsát tép le mindegyik. / Egy sóhajtt hörg, mert jön a Hajnal. / Egy Lédát keres: reámered / S meghal kék, csókra-torzult ajkkal. // Reggel hiába gyűl a nép, / Nyoma sincs dalnak, bálnak, sírnak: / Egy-két *vér-csöpp* s *könny-folt* a falon. / S egy-két bolond, verses papír-lap.” (Ady Endre: *Özvegy legények tánca*)
4. A naturalista „biologizmus” az ember darwini eredetű lefokozásával itt csak igen távoli és hatás-történetében alig kimutatható előzménynek számít, míg a futurista humán- és kultúrkritika apokalip-tikus szólama még Marinetti firmamentumának díszletei között (*Le Roi Bombance*, 1905, olaszul: *Re Baldoria*, 1910) sem mond ki többet a mindenkori „végső győztes”, a féreg és a mindent felemészítő enyészet biológiai fölényéről, mint Poe *The Conqueror Worm*-ja vagy Baudelaire *Une charogne*-ja. Ugyanakkor ahhoz képest, hogy a naturalizmusban – Zolától Móriczig – az animalitas hangsúlyaihoz igen gyakran szociális töltet, az avantgárdoknál pedig kulturális szubverzió is társul, Szabó Lőrinc vagy Benni ide vonható művei nélkülözik a külső irányú felforgató potenciált.
5. A *Műhelytitok* (1938) kettős távlatmozgása még ennél is szorosabbra vonja a kívüliségnek ebbe a testi organizmusba való belefoglaltságát, ahol a szöveg egyszerre egyfajta biológiai gépezettel, illetve az összműködés nyersanyagával azonosítja a materiális benne-lét alanyiségét: „Költő vagyok: védetlen ember! / Mindig csupasz az idegem, / sohase tudok megpihenni, / s már csak abban reménykedem, // hogy egyszer elromlik a műhely, / melyben gép s nyersanyag vagyok, / s úgy megszabadulok a ver-stől, / mint a testétől a halott.” (A „vers” és a „test” akusztikus felcserélhetősége ráadásul olyan parono-máziát ír bele a zárlatba, amely – a testi és a szellemi viszonyának destabilizálásával – az „úgy meg-szabadulok a *testtől*, / mint a *versétől* a halott”-változatot is értelmessé teszi.)
6. A *Különbéke* második nyitóverse kifejezetten materiális természeti műként és ahhoz tartozóként állítja elének a gondolkodó vallomástevőt: „Állkapcsom s gyomrom ő csinálta, / fülemben a hang neki int, / kéjének tolmácsa a húsom, / ujjam begyével ő tapint. // Milliárd éven át keverte / magában az elemeket, / mindent kipróbált, s úgy tett mindent, / ahogy legjobban tehetett. // Az ő műve vagyok. Mikor még / úgy éltem, mint az ázalag / vagy a pondró, mit ezrível látsz / poshadt vizek tükre alatt:” (*Ősapám*, 1933)
7. A nyitósor szerint: „Szellemem néha a test ágyába merül le”, illetve a zárlatban: „mint / barlangi utazó, a belső végtelenben / parányi szellemünk riadtan széttekint!”
8. „a kő Memnon himnuszára zendül / sugaraidtól, isteni Nap”
9. Halász Gábor, *Te meg a világ. Szabó Lőrinc új verseskötete*, Nyugat 1933, I., 134.
10. Rába, *Szabó Lőrinc*, 93.
11. *Uo.*, 116.
12. *Uo.*, 117.
13. *Id. uo.*, 98–99.
14. *Uo.*, 100.
15. Kabdebó Lóránt, *Útkeresés és különbéke. Szabó Lőrinc 1929–1944*, Szépirodalmi, Bp., 1974, 264.
16. *Uo.*, 265.
17. Hartmut Böhme, *Natürlich/Natur* = K. Barck – M. Fontius – D. Schlenstedt – B. Steinwachs – F. Wolfzettel (Hg.): *Ästhetische Grundbegriffe. Bd 4*. Metzler, Stuttgart/Weimar, 2005, 435.
18. A látást és a hallást Hegel azért nevezte „elméleti érzékeknek”, mert az érzéklet adatainak megszerzéséhez nincs szükségük a tárgyakkal való érintkezésre: „A szaglásnak, az ízlelésnek, a tapintásnak ugyanis a materiálissal, mint olyannal, és annak közvetlenül érzéki minőségeivel van dolga.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Esztétikai előadások I.*, Akadémiai, Bp., 1980, 39. Annak a mediális közvetí-tésnek, amely már Arisztotelésznél sem tett lehetővé ilyen éles megkülönböztetést az érzékszervek teljesítményei között (Vö.: *De anima* 425b14), Hegel számára itt azért nincs különösebb jelentősége, mert a működésük nem természetfilozófiai szempontból, hanem a műalkotások megértésére/befo-gadására vonatkozólag érdekli.
19. „Életnek az ön maga által való tenyészést, növekedést és fogyást nevezzük.” Arisztotelész: *De anima* 412a15
20. A (testtől elválaszthatatlan) lélek képességeinek fokozatai szerint „táplálkozó-, érzékelő-, törek-vő-, helyváltoztató mozgást előidéző, gondolkodóképesség”. *Id. uo.*, 414a30-b19.

21. Az alábbi két példa alapján a közérzet ilyen „levezethetősége” az első esetben lényegesen egyszerűbbnek látszik, mint a másodikban. De az nem kétséges, hogy – bár a „lélek reszkető gyökerei” kifejezés valami materialisat anyagtalánít, a „testi kétség” rejtelmesebb képzelet pedig az anyagtalant materializálja, az állapot mindkét esetben az önmagát érző test érzéki adataiból tapasztalja meg önmagát. „Hamadik hete esik az eső. / Halálverejték!... Idegen erő / szüremkedett már lelkeim ernyedő / repedéseibe... – Óh, únt eső, / nyomorúság esője, mondd, ha jó / valaha derű és a napfényt / meglátom egyszer: foghat még talajt / lelkeim reszkető gyökereivel” (*Esőben*, 1927). „fekszem, nagy ájulás zuhant az akaratra, / és rossz, hogy mint a sír, oly vízszintes az ágy. // Lassan izekre szed a magány és sötétség, / már külön dolgozik agy és szív és tüdő / s nyugodt ütemüket megrontva egyre nő / minden tagomban a didergő testi kétség” (*Halálfelelem*, 1930).

22. A zoé és a biosz fogalmainak igen szövevényes hatástörténetével szemközt itt elsősorban jelentéseiknek a Platón *Phaidonja*, illetve a *De anima* és a *Nikomakhoszi etika* határolta vonatkozásait vettem figyelembe. A biosz itt ugyanis, miközben a *zoon logon echonként* értett ember életének véges időbeliségét és testi-biológiai mozzanatát hangsúlyozza, annyiban mégis elhatárolva a *zoé* általános kiterjesztésű, a maga ciklikus újjáéledésében „időtlen” fizikai-természeti élet organikusságától, amennyiben Arisztotelésznél élő gyanánt a lélekkel nem rendelkező növények (*zonta*) is ebbe az életformába tartoznak. *Biosz* és *zoé* ama megkülönböztetésébe, amelyet a manapság előszeretettel idézett *Homo sacer* (1995) végrehajt, ebben az összefüggésben azért sem bocsátkoznám bele, mert Arisztotelésznel nem áll fenn kizárásos ellentét az élet e két aspektusa között. Másrészt Agamben olvasataiban meglehetősen elhalványul az a különbség is, amely az antik görög antropológia, illetve az újkori, szubjektum-alapú európai emberértelmezés között fennáll. Az európai modernitásnak azt az elképzelését, amely szerint a szubjektum szuverén alakítója lehet saját életének, még aligha tartalmazta az antikvitás emberképe.

23. Rába, *Szabó Lőrinc*, 201.

24. Jakob von Uexküll, *Theoretische Biologie*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1973, 134.

25. Giorgio Agamben, *Das Offene. Der Mensch und das Tier*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 2014⁴, 50–51.

26. Martin Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit = Gesamtausgabe. II. Abteilung: Vorlesungen 1919–1944. Bd 29/30*, Vittorio Klostermann, Frankfurt/M., 2004³, 261.

27. „A gyík nem egyszerűen előfordul a napon felmelegedett kövön. A követ felkereste, fel szokta keresni. Onnan eltávolítva nem marad meg (más)valahol, újra keresi – s hogy megtalálja-e, érdektelen. [...] Ha azt mondjuk, a gyík ott fekszik a szikla felületén, a »sziklafelület« szót át kellene húznunk, hogy jelezzük: az, amin fekszik, valahogy ugyan adva van neki, mindazonáltal nem *mint* sziklafelület ismert a számára.” *Uo.*, 291.

28. *Uo.*, 371–372.

29. Szabó Lőrinc, *Könyvek és emberek az életben. Prózai írások*, Magvető, Bp., 1984, 632.

30. Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik*, 210.

31. Sokban rokon, de nem azonos ezzel a szubjektumnak az az állapota, amelyet a vers – más összefüggésben – „érteni-nem-akarás”-ként, érdektelenségként visz színre: „Nektek öngyilkosság, ami / nekem céltalan nyugalom: / mindent tudok és tűrök és / unatkozom.” (*Bolondok*, 1932)

32. Agamben, *Das Offene*, 74. Heidegger értelmezésében az állati lét (ösztöni vezéreltségű) önmagába-foglaltsága nem az az állapot, amelyet a szótári *Benommenheit* („látmeneti] öntudatlanság”) az emberre vonatkoztatva jelent, vagyis nem a tudatnál-lét és az öntudatlanság közti átmenet állapota: „Az önmagába-foglaltságon nem olyan állapotot értünk, amely mindössze tartósan volna meg az állatban, hanem az állat-mivolt lényegi mozzanatát, mint olyat.” Lényegében annak a folyamatos és uralkodó állati viselkedésmódnak az értelmében, amelyet úgy ismerünk, mint „látást, hallást, megragadást, üldözést, menekülést, lenyelést, megemésztést és az összes többi organikus folyamatot”. „Az önmagába-foglaltság nem olyasféle állapot, amely úgy kíséri az állatot, mint amelybe olykor belekerül vagy amely csak bizonyos tartóssággal van meg benne, hanem az állat-lét belső lehetősége maga.” Heidegger, *Die Grundfragen der Metaphysik*, 347–349. Miközben a köznyelvi *Benommenheit* (öntudatlanság, kábultság) elválaszthatatlan etimológiai kapcsolatban áll a *sich benehmen* (viselkedni) jelentésvonatkozásával, egyszersmind érzékelteti azt a különbséget is, amely az állati viselkedést (*Benehmen*) a maga alapstruktúrája szerint megkülönbözteti az emberi magatartástól (*Verhalten*). Ld. *uo.*

33. „Fák, csillagok, állatok és kövek” (*Ima a gyermekekért*).

34. „vad villámok, jó hangyák, kis csigák, / vigyázz reájuk, hatalmas világ. // Az ember gonosz, benne nem bizom. / De tűz, víz, ég s föld igaz rokonom. // Igaz rokon, hozzátok fordulok, / tűz, víz, ég s föld lesznek, ha meghalok;” (*Ima a gyermekekért*)

35. Wilhelm Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften VII. Band*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992ⁿ, 261.

36. *Uo.* Vagyis éppen hogy nem teszi lehetővé ennek a képződésnek azt a fajta utánalkotását, amely az így létrejöttet a jelenbeli egyediségre vonatkoztatva akarja megérte(t)ni, pl. így: „és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog” (Babits: *Zsoltár férfibangra*).

37. Az ilyen „tudatfolyam leképezését indokoltan nevezhetjük tudatlírának.” Rába, *Babits Mibály költészete 1903–1920*, Szépirodalmi, Bp., 1981, 69.

38. „Mint a földből a hóvirágot / a tavaszi kíváncsiság, / előőrseit koponyámból / az agy kidugta s messze lát... // Agyam kiült a homlokomra / s lett belőle két barna szem: / akar tudni valamit, ha / a világot nézegetem. // Állkapsom s gyomrom ő csinálta, / fülemben a hang neki int, / kéjének tolmácsa a húsom, / ujjam begyével ő tapint. // Milliárd éven át keverte / magában az elemeket, / mindent kipróbált, s úgy tett mindent, / ahogy legjobban lehetett. // Az ő műve vagyok...” (*Ősapám*, 1933). Ehhez képest elképzelni is nehéz ellentétebb pozíciót annál, mint ahogyan az önmagának elégséges század eleji szubjektivitás szituálja önmagát: „A csillagok örök forgása néked forog / és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog” (Babits: *Zsoltár férfibangra*, 1918). A *Csillagok közt* csillagai – ellentétben minden hagyományos topikával – éppúgy nem orientálnak már, ahogy a posztromantikus bensőség sem támasza semmiféle humán stabilitásnak: „gépész vagyok, aki saját / szerkezetének börtönében / vakon tesz-vesz, és a sötétben / egyszer majd elrontja magát.” (*Börtönök*, 1930)

39. Ilyenként a *Különbekéről* utóbb ld. Ferencz Győző, *A költő alkuszik* = Uő., *A költészet mechnikája*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997, 161–188.

40. *Írószobám. Szabó Lőrinc bangszalagon* (közreadta: Tóbiás Áron), Új Írás, 1964/9, 1101.

41. Ha jól értjük, az Uexküll-féle bogárút többek közt ennek a keletkező és elmúló körülménynek a következtében nem állandósul olyan úttá, amely (a maga úttaként) megrögzülhetne a bogár észlelési világában.

42. Vö. Heidegger, *Grundbegriffe der Metaphysik*, 383–385.

43. *Uo.*, 383–384.

44. „A kő világ nélküli. A növénynek és az állatnak szintűgy nincs világa; de hozzátartoznak egy őket meghatározó környezet fel nem tárt virulásához.” Heidegger, *A műalkotás eredete* = Uő., *Rejtektutak*, Osiris, Bp., 2006, 31–32.

45. Ld. Heidegger, *Grundbegriffe der Metaphysik*, 292.

46. *Uo.*, 293.

47. Már csak azért sem, mert a környezet és a test érintkezései Szabó Lőrincnél mindig az érzéki világba való olyan visszavonulás lehetőségének pillanatai is, amely ideiglenesen felszámolja a humán önmagasság tapasztalatának rajta mindenkor kívül helyezett eredetét. A biomateriális összekötöttség Szabó Lőrinc felfogásában nem értelmezésfüggő kapcsolat, mert nem valamely interpretatív „mássság” testesül meg benne: „Renyhén mozog a láb, de gyógyul a lélek! / Mennyi bogár és pici féreg / mozog a fűben! Kinyújtóztatom / bakancsos lábam a domboldalon; / lassan átforr a húsom... Óh, napos / kövek! Lent szürkül a város, és / virággelyhekben bódult legyeket / gyilkol az éhes pók. Itt pihenek / a fényben estig... Mi lesz azután, / nem tudom, nem is érdekel.” (*Feltámadás*, 1927)

48. Ld.: „[A]z ember a még meg nem állapított állat”. Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse* = Uő., *Kritische Studienausgabe Bd. 5*, Hg. Giorgio Colli und Mazzino Montinari, DTV, München, 1999 (Neuausg.), 81. Az emberi „intellektusnak ugyanis semmiféle olyan missziója nincs, amely az emberéleten túlmutatna. Teljességgel emberi, s egyedül nemzője és birtokosa tekint rá olyan pátozzsal, mint ha ő lenne a világtengelye, amely körül forog. De ha szót tudnánk érteni a szűnyoggal, megtudhatnánk, hogy ez az apró rovar ugyanevvel a pátozzsal úszik a levegőben, s önmagát véli e világ repülő középpontjának.” Nietzsche, *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*, Athenaeum, 1992/3, 3.

49. Plessner szerint az ember excentrikus létbeli elhelyezkedéséből adódik, hogy az élő-mivolt és a róla való – attól „elemelt” – tudás antinomikus egzisztencia-érzetébe „mindig belekeveredik a többi élőlény elérhetetlen természetisége miatti fájdalom is”. Helmut Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie* = Uő., *Gesammelte Schriften IV*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 2003, 384.

50. „a vak gép odabent csak zörömből tovább / és akaratomon belül, magába zárva, / külön törvény szerint él bennem egy világ.” (*A belső végtelenben*)

51. „mily kínok verték, milyen rémület / ezt a félénk, ideges életet, / mikor megtudta, hogy már nincs menekvés! / És mégis futott s utat keresett, és / mint gyufalángnyi seb nem fáj a háznak, / ha

tűzvész szakad rá, úgy tűnt el a / régi nyomor sok virgonc bánata / az iszonyú jelen előtt: az éhség, / amely halálba csalta... [...] Kis fogai / harapdáltak még a szalonnabőrbe, / amelyből keserűen és előre / testileg ette a halált.” (*Egy egér halálára*)

52. „Ti vagytok az örök élet, / ti vagytok a föld szemei, / melyekkel a fekete isten / a napot nézegeti [...] Virágok, az én világom / be magányos, be kicsi! / Még itt vagyok; de jön egy nyár, / s kibujtok, föld szemei, // kinéz veletek a vak föld, / az élő, isteni por, / s megvizitek ősszel a hírt, hogy / már nem vagyok sehol.” (*Farkasrét II. Virágok közt*)

53. „...futnak idegen parancsok szerteszt”, „...érzékeny lemez vagy óralap”, „parányi szellemünk riadtan széttékint”

54. pl.: szerteszt/nem egyéb, ostromodra/füstgomolyba, zsarnok állam/mámorában, illetve: ágyába merül le/éjszakába kerülve, érthetetlen/végtelenben

55. „A nappal fényében fényében, zajában / Elődöng árva egymagában / A lelke, tévedt jövővény, / Oly idegen nekem a hajsza, / A szívemet dalokra ajzva / Oly inkognitó megyek én” (Juhász Gyula: *Esti dal*, 1926)

56. Az orgona, jázmin és az akác nemcsak a látvány részei: a „sűrű és nehéz” illatok metonímiáinak is számítanak.

57. „Le sommeil est plein de miracles! / Par un caprice singulier / J'avais banni de ces spectacles / Le végéat irrégulier, // Et, peintre fier de mon génie, / Je savourais dans mon tableau / L'enivrante monotonie / Du métal, du marbre et de l'eau.” (Charles Baudelaire: *Rêve parisien I*). A két versszak a fiatal Szabó Lőrinc fordításában (megj. 1923) így hangzott: „Csoda az álom, érthetetlen! / Különös szeszély vezetett / és képemből számkivettem / a rendetlen növényzetet, / és, mint zsenimre büszke festő, / élveztem roppant vászنامon, / hogy a víz és érc s a nemes kő / úgy részegít s oly monoton.”

58. Akinek itt felrémlik a *Rbeingold* nyitójelenete, az nem minden alap nélkül láthat hasonlóságot a víz, a keletkezés, a zene motívumai között. Különösen, hogy a *Tenger* – mint *A vers és valóság* állítja – egy rajnai hajóút során született. Vö. Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, Osiris, Bp., 2001, 60. Annak a kuriózumnak azután, hogy a Loreley szikla alatt látott hullámozást nem maga a folyó, hanem egy technikai mű, a hajókerék keltette, inkább csak a pozitívista-életrajzi műértelmezés horizontjában volna jelentősége.

59. Pl. *[Kiknek adtam a boldogot...]* (1937): „Kiknek adtam a boldogot, / alvó arcukról éjjelente, / mint a viharba került lepke, / elrántatnak a mosolyok.”

60. „A lég / finom üvegét / megkarcolja pár hegyes cserjeág. / Szép embertelenség. Csak egy kis darab / vékony ezüstrongy – valami szalag – / csüng keményen a bokor oldalán, / mert annyi mosoly, ölelés fönnakad / a világ ág-bogán.” (József Attila: *Téli éjszaka*)

61. Lator László, *Kakasfej vagy filozófia. Mire való a vers?*, Európa, Bp., 2000, 32.

62. Hermann Schmitz, *Der Leib, der Raum und die Gefühle*, Edition Sirius, Bielefeld und Basel, 2009², 16–17.

63. Rába, *Szabó Lőrinc*, 163.

64. „Ez vagy, ez a test, mely / mint szent kerítés / őriz örökké; / s értsd meg: csak egyszer! / csak most! csak itt! és / sehol soha többé” (*Egyetlenegy vagy*, 1930). Vagy a *Hálaadásban* (1945): „[...] mint a könny, / buggyan ajkamra a szív, az öröm, // a hála, hogy élek, hogy voltak csodák, / hogy oly szép, oly gyönyörű a világ”.

65. „Ki miért küzd és mit tanít / engem többé nem érdekel, / oly megkínzottan hagytam el / korom szemeit és füleit. // Túlkorán túlsok túlközel / jutott hozzám s megundorodtam. / Maradjon minden úgy, ahogy van, / szívem a jobbért nem perel.” (*Szigeten*, 1930). „Minden porcikám visszavágyik oda, / ahol nincs öntudat” (*Fölkelni*, 1934). „Az ember gonosz, benne nem bízom. / De tűz, víz, ég s föld igaz rokonom.” (*Ima a gyermekekért*, 1939)

66. Ld. *Egy humanistához* (1934). Tágabb összefüggésbe állítva ennek a versnek kapcsán teszi beláthatóvá Smid Róbert tanulmánya, hogy „[ú]gy nincsen emberi természet, ahogyan az animalitas metafizikai fogalma sem semlegesíthető azzal, hogy halhatatlan lélekkel vagy személyiséggel ruházzuk fel az embert.” Smid Róbert, „nem szeretsz jól, míg nincs erőd megvetni az embert!” *Az ember helye az olvasásban Szabó Lőrincnél*, It, 2011/1, 35.

67. „Nem indulsz kétes kalandokra: te / befele fordulsz. Csak neked hiszek, / mondtam, te vagy a gyönyör és a seb / és a vak húsnak te vagy a szeme” (*A tapintáshoz*, 1934)